

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 74 Yıl: 2020 & Volume: 13 Issue: 74 Year: 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KIRGIZLAR'DA KAYBOLAN GELENEKSEL BİR SOSYAL KURUM VE SPORU: SAYAPKER MESLEĞİ VE YARIŞI* A RESPECTED SOCIAL INSTITUTION AND SPORTS LOST IN THE KYRGYZS: SAYAPKER ART AND RACE

Mehmet TÜRKMEN**
Kayrat BELEK***

Öz

Bu çalışma, Türkiye Türkçesindeki karşılığı "seyis" olan, Kırgızlarda çok saygın bir sosyal kurum olmuş, "sayapker" sanatı ve bu sanatta başarıyı ölçen yarışını inceleneyecektir. Sayapker ile aynı konseptte, ama daha üstü bir sosyal statüye sahip "sıncı" kavramı da araştırılacaktır. Araştırmada, sosyal çalışmalarda nadiren rastlanılan bu iki kadim meslek ile spor literatüründe hemen hemen hiç rastlanılmayan yarışının etimolojisi ve terminolojisini açıklamak, geçmiş ve günümüz Kırgız spor geleneğindeki yerini görebilmek, kural ve kaidelerini belirtip, orijinal adları ve kurallarıyla Türk ve dünya spor literatürüne kazandırıp tanıtmak amaçlanmıştır. Tarihsel içerikli ve istekli çalışmamız için hem eşzamanlı hem de artzamanlı / tarihsel gelişimin dikey bölümü metod modelleri kullanılmıştır. Sonuçta, sayapkerlik mesleğinin artık eski saygınlığını yitirdiği ve sıncı mesleğinin ise tamamen terk edildiği; sayapkerlik yarışının ise yaklaşık 112 yıl öncesine kadar Kırgızlarda ve diğer Türkistan halklarında yapıldığı; Sovyet devriminden (1917) sonra ise yapılmadığı anlaşılmıştır. Sayapker yarışının Anadolu'da versiyonu, Olimpik bir yarış olan dressaj ile de örtüştüğü görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Kültürü, Sayapker Sanatı, Sıncı, At terbiyesi, Geleneksel Spor.

Abstract

In this study, Turkey in the Turkish money "groom" which, has become a highly respected social institution in Kyrgyzs, the art of "sayapker" and the race that measures success in this art will be studied. The concept of "sıncı", which functions the same as sayapker, but has a higher social status, will also be explored. In the research, to explain the etymology and terminology of these two ancient arts, which are rarely encountered in social studies, and the race, to see its place in the Kyrgyz sports tradition of the past and present, by stating its rules and rules, with its original names and rules, **aims** to introduce it to Turkish and world sports literature. For our historical content and willing work, both simultaneous and diachronic / vertical part of the historical development **method** models were used. As a **result**, the sayapker profession has lost its former reputation and the sectarian profession has been completely abandoned; the race that measures the success of horse breeding was held in Kyrgyz and other Turkestan peoples until about 112 years ago; it was understood that it was not done after the Soviet revolution (1917). It has been observed that the Anatolian version of the sayapker race coincides with the dressage, which is an Olympic race.

Keywords: Kyrgyz Culture, Sayapker Art, Sıncı, Dressage, Traditional Sport.

* Bu çalışma, KTMU-BAB-2018.GOSAUM.01 numaralı "Kırgızistan ve Türkiye'de Geleneksel Atlı Sporların Araştırılması" başlıklı projeden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi & Muş Alparslan Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5926-7522

*** Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, kayrat.belek@manas.edu.kg

1. GİRİŞ

Türk kültürüne atlı-bozkır veya atlı-göçebe diye adını verdiren ve Türk bozkır kültürünün mobil aracı olan at, bu kültürün oluşmasında, gelişmesinde ve diğer coğrafyalara naklinde en önemli vasıta olmuş, tarih boyunca Kırgız Türkleri'nin sosyo-ekonomik yapı ve yaşantılarının her aşamasında yer almıştır. Kırgızlar, Türk halkları içerisinde adeta at ve biniciliğin kültürel kurumlarının koruyucusu ve taşıyıcısı olmuşlar, Güney Sibiryaya Türk halklarıyla birlikte bu kurumların arketip kodlarını en sonuna kadar muhafaza edebilmişlerdir (Mendot, 2014, 119). Kırgızlarda at, sadece binek, taşıma, yükletme ve beslenme hayvanı şeklinde ekonomik yaşantıda yer almakla kalmaz, aynı zamanda sosyo-kültürel olaylarda da önemli bir yer tutmakta, her türlü sosyal törenlerin ana unsuru ve halkın ilgisi onların üstünde yoğunlaşmaktadır. Spor Türklerde kadın, erkek, çocuk her cins ve yaşta insanlarda yapılmış destanlara ve şiiirlere yansımıştır (Türkmen ve ark., 2005, 49-57; Türkmen ve ark., 2011, 16-19). Bu yansımada bazı kavramlar coğrafi olarak bazı değişikliklere uğramıştır. *Sayapker* ve *Sınçı* mesleği veya sanatı diyebileceğimiz saygın sosyal kurumlar ile sayapker sanatındaki başarıyı ölçen yarışı, Kırgız milli kültür ürünü olarak ortaya çıkmıştır (İbragimov, 1876, 51).

Sayapker terimi "at yetiştirip terbiye eden ve koşu atlarına idman yaptırma uzmanı" olarak, *Sınçı* terimine ise amprik bir yaklaşımla "atların yarışmacı ve her türlü özelliklerini tanıyan kimse" olarak tanımlanır (Belek, 2015, 120). *Sınçı* kelimesinin Türkiye Türkçesinde tam karşılığı yokken, *sayapkere* "seyis" kelimesine karşılık gelmektedir. Atebetü'l-Hakâyık'ta *seyis*, Arapça siyâsa- t "Seyislik/at bakıcılığı" ve "devlet yönetme/yönetim" manalarına geldiği ve siyaset kelimesiyle akraba olduğu anlaşılır. Yani Arapça masdar, türeme kategori veya etiketlerine bağlıdır. Arapça *sws* kökünden geldiği görülen *seyis* (sâ'is) "at bakıcısı, her çeşit yönetici, menajer" sözcüğünden bir alıntıdır (Yükneki, 2009, 128). Türkiye ve Türkistan'dan Türkmenler at-bakıcısına "seyis", Kazaklar "atsı", Kırgızlar "atçı", Özbek ve Uygurlar ise "at-bakar" demektedirler (KTLS, 1991, 768-769). Türkmenlerin dışında *seyis* kelimesi bu manada Türkistan halkları içerisinde kullanma eğilimi yoktur denilmektedir (Sagındıkov, 1991, 9). Ancak, 19. yüzyıl kaynakları ve 20. yüzyılda bu kaynaklara atıflarda Hive, Buhara, Semerkant, Taşkent, Daşoğuz vb. Güney Türkistan coğrafyalarında at bakıcılarının müzik ritmiyle yapılan "*Seyis-yarış*" diye bir at-terbiyesi yarışından kısada olsa bahsetmektedirler (Slyuz, 1862, 283; Vamberi, 1874, 273; Gredekov, 1888, 252; Sumoyloviç, 1890, 45; Abramzon, 1913, 56; Türkmen, 1996, 92-93).

"Yarış" kelimesi Türk tarihinde ilk kez Bilge Han yazıtında aynı geçmekte ve sadece at yarışı için kullanılmış (Orhun, 1987, 176), *yar-* fiiline *-ış* fiilden isim yapan ek getirilerek *yarış* kelimesi ortaya çıkmıştır. Altay ve Kırgız Türkçesinde "Y" sesini "C" harfi alır ve "Yarış" yerine "Carış" telaffuz edilir. *Carış-* (*car-*'in işteş şekli), *carıştır-* (*carış-*'in ettirgen şekli), *carıştırıru* (*carış-*'in fiilden isim fiil) yapımı şeklindedir (Baskakov & Toshchakova, 1947, 54). Günümüz Türkistan'da olduğu gibi Kaşkarlı da "yarış" kelimesini sadece at yarışı için ifade etmektedir (DLT-II, 1985). Bu kelimeyi bugün Kazaklar "jarış", Kırgızlar "carış/çabiş", Özbekler "yorış", Türkmenler ise "yarış" lehçelerini kullanmışlardır. Türkler, bozkır yaşayış şekline uygun, milli iradeleri ve özelliklerine göre çeşitli spor oyunları meydana getirmişler, bunlar içerisinden binicilik, okculuk ve güreşe bir spor şeklinde olmasının çok ötesinde işlevsel anlamlar yükleyerek kurumsal bir yapıya dönüştürmüşlerdir. Oyunlar sayesinde vücudu sağlıklı tutarak hem savaş becerileri kazanılmış hem de spor amaçlı faaliyetlerde bulunarak eğlenmişlerdir. Bu spor amaçlı etkinlikler bazen yarışma şekline getirilmiş, yarışın galibi olan kişi kahramanlığın ve gücün temsilcisi olarak görülmüştür (Özyaşamış Şakar, 2010, 164). Güreş bugün hala Türk kökenli kavimlerde kırsal kesimlerde sevilerek yapılan bir spordur (Türkmen ve ark., 2006, 77-94).

1.1. Hipotezi ve önemi: Atın Türk kültür tarihindeki engin ve zengin yeri bilinip bu konuda birçok eser üretilmiş olsa da akademik dünyada hak ettiği yerde değildir. İş geleneksel spor olayına gelince, özellikle yerli bilim insanlarımızın 5-10 yıl öncesine kadar bunların akademik çalışmanın bir nesnesi olmaya layık görmediği, tarihi milli sporlar konusunda çekilen kaynak

sıkıntılarında çok daha iyi anlaşılacaktır. Çalışma konusu olan *sayapker* ve *sıncı* gibi sosyal kurumlar, bu kurumların zamanında canlılığını sağlamış seyis-yarış gibi son mümessilleri birer birer aramızdan çekilmekte, konular üzerinde çalışılabilecek kaynaklar azalıp yok olmakta, zamanla bir takım milli kültür unsurları ortadan kalkmakta veya orijinalliğini yitirmekte, çalışma konuları ve imkanları gittikçe daralmakta, her geçen gün bu konularda telafisi kolay olmayan bir kayıp teşkil etmektedir. Ayrıca, geleneksel sporlar bir toplumun kültürünü özetlemenin en mükemmel aracıdır. Bunların aktif hale gelmesi, geleneklerin ve inançların tazelenmesine, arketip kültür kodlarının uyanmasına vesile olacaktır. Dolayısıyla unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş geleneksel kurumlar ve geleneksel yarışın incelenmesi, olumlu geleneklerin restorasyonunu sağlayacaktır.

1.2. Amacı: En son Kırgız Türklerinde görülebilmüş, çok saygın birer sosyo-kültürel kurum olmuş, birçok nedenlerle unutulmaya yüz tutmuş *sayapker* ve unutulmuş *sıncı* sanatları ile ilkinin *at-yetiştirme* becerilerini ölçen *yarışının* kültürel normlardaki izini sürmek; Kırgızların sosyal yapı ve yaşayışındaki yerini, unutulmuş kültürel kod ve normlarını tespit edebilmek ve bunları rapor haline getirerek Türk ve dünya literatürüne kazandırarak tanıtımlarını yapabilmektir.

1.3. Sınırlılığı: çalışmanın merkezine alınan literatürler daha ziyade 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başına aittir. Bilindiği gibi o dönemin kaynakları bugünkü Kazaklar için "Kırgızlar", Kırgızları içinse "Kara-Kırgızlar" diye bahsetmekteydiler. Ayrıca geçmişte tüm Türk halklarının yanyana yaşadıkları Güney Sibiryaya ve bu coğrafyada bugün de yaşamakta olan Türk halkları, Türk ve dünya kültür cereyanından uzak kalarak kadim kültür unsurlarının proto tipini diğerlerine oranla muhafaza edebilmeleri, araştırmacıları o bölgelere yönlendirmekte, dolayısıyla çalışma Kırgızları merkeze almakla birlikte Türkistan coğrafyasıyla sınırlandırılmıştır.

1.4. Yöntemi: Konuyla ilgili daha ziyade 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başları kaynaklardan faydalanılıp günümüz açısından değerlendirildi. Buda tarihi (diachronic) yönteminin kullanılması ve ilgili kültürel normlardaki değişimin izini sürmemize izin verdiğinden, kronolojik olarak geleneksel kültür unsurlarının karşılaştırılması, karşılaştırmalı bir tarihsel araştırma yönteminin kullanılmasını gerektirdi. Bu bağlamda, çalışmada hem eşzamanlı (isochronous) hem de artzamanlı/tarihsel gelişimin dikey bölümü (diachronous) modelleri kullanıldı.

2. BULGULAR VE TARTIŞMA

2.1. Sayapker ve sıncı mesleği: K. K. Yudahin, *sayapker* veya *zayapker* kelimesini "at bakar", "at terbiye eder", "at yetiştirir", koşu atlarına idman yaptırma uzmanı olarak tanımlar ve "jokey, külük taptan çapkan zayapker / koşu atı üzerinde antrenman yapmak üzere koşan jokey" cümlesini örnek verir (1994-II, 805). Yudahin *sıncı* terimini "atların özelliklerini tanıyan kimse", "atların yürüklük (yarışçı) sıfatlarını anlayan uzman", "at tanıyan kimse", "savaşçı olacak askerleri ve savaşçı kişileri bilme uzmanı" vb. sıfatlara haiz biri olarak tanımlar ve *sıncı* kavramını şu cümleler ile belirtir: "Ceynap caktan san koldu, sıncılara sinatıp, çubatuuğa saldı emi / Binlerce kişiden olan orduyu teftiş etti ve uzmanlara o ordunun savaşçılık evsafını tayin ettirdi"; "Kayrattuu cigit külük at-bunun kadırın biler sıncısı / Cesur yiğit ve yürük atın kıymetini sıncı bilir"; "ehlihibre, esper / tenkitçi; adabiyat sıncısı / edebiyat tenkitçisi" (1994-II, 650). Mesleki bağlamda her iki terim aynı rolde örtüşmekte, ancak fonksiyonel bağlamda *sıncı*, *sayapker* üstü bir sosyal statüye konumlanmaktadır.

Eski çağlardaki Türkler "Kuşkanadı ve Türk atı " felsefesine inanmıştır. Dede Korkut Destanlarında "Yaya erin umudu olmaz" düşüncesi sıkça vurgulanmıştır. Türklerin ata olan sevgisi: *At, avrat, silah* üçlüsü şeklinde deyim halini almıştır. Türkler için *at*: bir kuşun kanadı kadar önemli bir özelliği ifade eder. Yine *avrat*: devletin temelini oluşturan aile kavramını ifade eder. Silah ise devletin askeri gücünü simgeler. XI. yüzyılda Kaşkarlı, *memleket* manasına gelen "il" kelimesini anlatırken şu iki cümleyi kurar: "İl" kelimesi, atın itibarını anlatır bir isimdir. Çünkü "at Türkün kanadıdır". Atlara bakan seyise *il başı* derler. Bu *vilayetin başı* demektir. Bununla ata bakan kimse kast edilir demektir" (DLT-I, 1985, 48). Kaşkarlı'nın bu açıklamaları, kadim Türklerde ata verilen değer ve önemle birlikte ata bakan kimseye de onursal bir paye verildiğini göstermektedir.

Kırgızlar ve tüm Türkistan'ın Türk-Moğol halklarında toy (şenlik), yuğ (yas), ailevi, ekonomik dini vb. ulusal törenleri ve burada sergilenen başta atlı spor oyunları olmak üzere kültürel mirasının bütünleyici bir parçasıdır. Bu törenlerde atlı spor oyunu ya da yarışları kazanmak kabile, boy veya soylar için büyük bir prestij meselesi idi. Bunun için külük (yarışçı) ve yorga (rahvan) at sahibi olmak, atların uzun mesafelerde dayanıklı ve kısa mesafe yarışlarında (siprint) süratli, eniş ve kök-börü oyunlarında savaşçı olması gerekliydi. Ayrıca yarışa katılmak için atların antrenmanlı olması ve yarış stillerine göre özel beslenmeleri gerekliydi. Yarış esnasında atların enerjisi ekonomik kullanması ve sürücüsü ile bütünleşmeliydi ki, bu da çocuk yaşta olan binicileri iyi yetiştirmek ve isabetli seçim yapmayı gerektirirdi. Yarışlarda başarı elde etmek için tüm bu gerekli unsurların seçimi isabetli olmalıydı. Bunun içinde konar-göçer Kırgızların yaşamına uygun geleneksel tarzda *sayapker*, *sıncı*, *salık-cazı*, *carcı-sudya* gibi birçok sosyal kurumlar oluştu. Yarış kazanmanın önemine binaen bu kurumlara büyük saygı duyuldu (Zagryazhskiy, 1873, 15).

Seyislik Kırgızlar arasındaki ifadesiyle "sayapkerlik" mesleğidir. Bu meslek babadan oğula veya usta-çırak ilişkisi ile nesiller boyu devam ederek gelmiştir. Eski ihtişam ve itibarından uzak olsa da günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Sayapker /sayapkerlik ile uğraşan kimselere bazı yerlerde "sıncı" da denirdi. Sayapker ve sıncı adını taşıyan kimseler sadece atın her türlü özelliklerini bilmekle kalmamışlardır. Onlar sahiplerinin de kim veya kimler olduğunu da bilmişlerdir (Akmoldoyeva 1987, 112; Belek, 2015, 120). Akmoldoyeva ve Belek, burada *sayapker* ile *sıncı* mesleği ve rollerini karıştırdıkları görülüyor. Ama hemen peşinden *sıncı* sanatına *sayapker* üstü bir rol biçmektedirler. Yukarıda da tanımlandığı ve aşağıda da belirtileceği gibi *sayapkerlik* mesleğinde başarıları ispatlanmış kişiler bir üst statü olan sıncı mesleğine geçmiş oluyor ki, bunları ayrı tanımlamak gerekiyor. Zira 19. yüzyıl verileri bu iki terimin terminolojisi hakkında kısa bilgileri veriyorlar. "Sayapker, saygı sözcüğünden- hürmet edilen, saygı duyulan, yönetici, at-bakıcısı" diye tarif ediliyor (Bronevskiy, 1830, 197; Levşin, 1832, 304; Yevreinov, 1851, 62; Lazarevskiy, 1862, 157). Sıncı içinse "sınayıcı / deneyimli sözünden- atların ve sahiplerinin sıfatlarını bilen, insanların savaşçı özelliklerinden anlayan, öğretilerine güvenilen, *celedeki kulunlardan* (süt emen tay) kara-kulakları (fiziki ve yetenekte diğer kulunlardan üstünlük farkı olanlar) seçen ..." kişiler olarak tanımlamaktalar ki, semantik açıdan doğru gözükmektedir (Bronevskiy, 1830, 198; Levşin, 1832, 304; Yevreinov, 1851, 62; Lazarevskiy, 1862, 158; Anıçkov, 1897, 214; Anıçkov, 1898, 21; Dmitriyev, 1912, 533).

Atlar ne kadar iyi cins özellikli olsalar da belli bir eğitimden geçmeleri gerekirdi. Bu nedenle, yarış atlarını *sayapker* denilen özel bir bakıcı eğitirdi. Bu eğitici onları düzenli bir eğitime/antrenmana tabi tutardı. Atların kapasitelerini ve özelliklerini diğer atlara göre daha da geliştirmeye çalışırdı. Eskiden sayapkerler, corgo/rahvan ve külük/yarışçı atlara verdikleri eğitimin özelliğine göre, kendi kabileleri ve itibarlarının çoğalmasına da fayda sağlardı. Bu yüzden cins atlar kadar sayapkerler de saygı görmüştür. Atlara iyi bakan, özelliklerinden anlayan kişiler olarak özel bir hürmete ve saygıya tüccar olmuşlardı (Akmoldoyeva 1987: 112). Kırgızlar ile homojen bir kültüre sahip olan Altay Türklerinde de yarış kazan atın *atçısına* (seyisine) "iftihar etmek", "gururlanmak", "saygı duymak", "üstünlük hissi vermek" anlamına gelen bir nevi unvan sayılan *Bayırka* veya *Üstüngü-orun* terimi kullanılmıştır (Baskakov & Toshchakova, 1947, 37). Yine kadim Türkler ile aynı kültür havzasını paylaşmış ve Türk-Moğol etniğinden oluşan Buryatlar, çok önemsedikleri at yarışları için özel olarak birkaç ay veya hafta önceden hazırlanırdı. Atları yarışa hazırlama işini yapan çok tecrübeli kişilere Buryatların doğu tarafı *Ladil*, Batı tarafı *Atçı* dedikleri saygı duyulan özel insanlar yaparlardı. Binicileri ise yine Doğu tarafının *Hulek*, Batı tarafının *Munek* dedikleri 6-12 yaş küçük çocuklardı. Munekler atçıların yanında büyür, yetişirler ve çok iyi joker olurlardı (Dugarova, 2004, 96).

Osmanlı'da *Dâî* ve daha çok *Salavatçı* cemaati denen hafızlık, şairlik, gibi birtakım üstün vasıflara haiz ve günümüz Türkiye'sinde *Cazgırlığa* dönüşen saygın bir sosyal kurum olan meslek vardı. Kırgızlar'da bu meslek grubuna *Salık-çazı* denilmekteydi. Bunlar geleneksel müsabaka veya

yarışlar başlamadan, başlarken, yarış anında ve ortasında lirik maniler söyleyerek yarışmacıları centilmenliğe davet edip, kabile veya bölgesi ile önceki derecelerini söyleyerek temaşayı celbeden, gençlere töreleri, olumlu gelenekleri, saygın kişileri hatırlatıp nasihatlerde bulunan kişilerdi (şimdi bu meslek yapılmayıp yerini *Carcı-sudya / Tellal-hakem* denen ve bir nevi spikerlik yapan hakeme bırakmış). Kırgızlar'da meşhur Tolubay Sınçı (14.-15. yüzyılda yaşamış) ve ozanlıkta ün salmış Toktogul Satılğanov (1864-1933) vardı. *Salık-çazı* at yarışları veya oyunları esnasında geçlere hitaben: “*Tolubayday sınçı bol, Toktogulday ırçı bol / Tolubay gibi sınçı ol, Toktoğul gibi ırcı ol*” şeklinde öğütte bulunurlardı (Cusupov, 1991, 298). Kırgızlar'da bu gelenek, seyisliği sosyal norm gibi göstermekle birlikte seyis olmak isteyen kişiye bilgi birikimini aktarmanın yolu olmalıdır.

Sayapkerin istenen özellikte at bulabilmesi, atları iyi tanuması, bilgi birikimi ve kendi tecrübesiyle olurdu. Sayapker, *üyyür* (tay sürüsü, bir aygır yönetimindeki kısraklar ve tayları) içindeki atları izlerdi. Özellikle bir iki yıl anne sütüyle beslenen ve *kara kulak* olarak bilinen tayları takip eder ve toplu at sürüsü içinde sürekli gözlemlerdi. Eğer aradığı özellikte bir tay bulamaz ise başka yerlerde aramaya devam ederdi. Bu ön araştırma veya gözlemlenme, cins ve kabiliyetli tayların erkenden belirlenip seçilmesine, vakit geçirilmeden eğitime tabi tutulmasına hizmet eder. Sayapkerlerin seçimde öncelik verdikleri taylar, henüz tay iken *cele* (uçları iki kazığa bağlanarak tayların bağlandığı organ) deki diğer taylara göre daha güçlü, daha iri, daha uzun adımlar atıp uzun mesafe koşabilen sağlıklı taylardır (Akmoldoyeva, 1987, 113; Belek, 2015, 121). Burada *sayapker* hem kendi hemde *sınçının* görevini üstlendiği görülmektedir.

Aslında sayapker, *sınçının* gözleminde seçtiği aranan nitelikleri taşıyan tay alır ve özel bir bakımla büyütür. Ancak corgo veya külük at özelliklerini taşıyarak yarışmalara katılabilmesi için, onun becerilerini geliştirirdi. Külük olarak yarışmalara katılabilecek yaşa geldiğinde, yine özel bir bakıma tabi tutulurlardı. Sayapkerin at yetiştirmedeki ustalığı, deneyimi ve kabiliyeti bu bakım sürecinde ortaya çıkardı. Kırgızlarda, yarışmaya katılacak at bir ay kadar özel bir beslenme ve antrenman programına alınır. Bu hazırlık süresine “*at-taptoo*” denilir (Grodekov, 1883, 96; Abramzon, 1913, 59).

Bu aşamada sayapker, atın çok zayıf veya besliz olmaması yanında onların çok soğuk ve sıcak havada kalmamasına özen gösterir. Mümkün olduğu kadar atın yanında bulunur. Atın yattığı yeri devamlı temizler ve kuru tutar. Temiz ve iyi su içirir. Yıkanmış yem yedirir. En önemlisi hazırlığın ilk gününde, atı sabah ve akşam olmak üzere terleyene kadar koşurma antrenmanı yaptırır. Buna suutuu denir. Terleyen atın üşümemesi için üzerini ipek ve koyunyününden dokunmuş bir örtü örter. Bu örtüye “*at-cabuu*” veya “*ürtük*”, bazı yerlerde “*dikak*” denir. Üzerine örtü örtülen at hiçbir şey yedirilmeden bir sırığa bağlanır. Atın terinin kuruması beklenir. Atın teri iyice kuruduktan sonra otlamaya bırakılır. Daha sonraki günlerde de bir ay boyunca hem sabah hemde akşam belli saatler arasında at koşturulur ve terletmeye devam edilir. Bu şekilde bir ay süresince tekrarlanan hazırlık aşamasından sonra at (her gün koştuğu için) koşmaya antrenmanlı hale gelir ve yarışmaya katılabilecek durumdadır. Bu şekilde hazırlık ile atın hazırlık aşaması (taptoo) son bulur (Belek, 2015, 121).

3. SEYİS / SAYAPKER (AT TERBİYESİ) YARIŞI

Türkistan'da sayapker nezaretinde at yetiştirme, yarışlara katılmak ve bu yarışta başarı elde etmek içindi. Bu yarışlar, sosyal merasimlerin hepsinde yer almakla birlikte özellikle aş/yuğ (yas) ve toy (şenlik/bayram) törenlerinde çok önemli bir yer teşkil etmekteydi. Seyisler dörtnal (siprint), corgo (rahvan) veya atın her türlü koşu ve yürüme stillerinin serbest olduğu 40-50 km üstündeki Alaman-bayge (büyük at yarışı), Künü-Bayge (gün boyu süren at yarışı), Kono-bayge (konaklayarak birkaç günü alan at yarışı) gibi uzun mesafelerde kendileri yarışmazlar, jokey olarak küçük çocukları yarıştırdıkları (Zagryazhskiy, 1873, 11; Dmitriyev,1912, 541). Bu tür yarışların elbette birtakım zorlukları vardı. Ama kolaylığı düz yarış stili olmasıydı. Oysa seyis yarışında atın binicisi sayapkerin kendisi olmalıydı ve atına sadece dörtnal ya da rahvan yürüyüş değil bunlarla birlikte adeta, sür'atli, marş, link, sayma vb. en az yedi stil öğretmeliydi. Bunlarda

öğretmesi de yetmezdi. Atın yürüyüşlerinde olan ritim (düzensizlik) ve empüsyon (ileri gidicilik), hareketlerin uyumu, esnekliği ve rahatlığı, arta kalan kısmın angaje edilmesi ve ön kısmın hafifletilmesi ile yumuşak ve emin bir durumun at tarafından kabulünü sağlamakla hareketlerin mükemmeliyetini ortaya koyması zorunluymuştu. Tabii tüm bu estetik yürüyüş stillerini müzik kulağı ile yapabilecek atın cinsi, zekâsı ve karakter seçimi iyi yapmalıydı (Türkmen, 1996, 92-93).

Başta Kırgızlar olmak üzere Türkistan halklarında söylenen ve ünlü şairlerin dizelerinde de yer olan şu deyiş: “*Atı at ediiñcaa, eyesi it boor / atı at edinceye kadar, sahibi it olur*” (Ata Atacanov’un Şiirleri, 1997, 30- 31), tamda bu at-terbiyesi için söylenmiş olmalıdır. Kırgızlar’da ilerideki yarışlarda yer alacak sığın seçtiği *kara-kulak* tayları, sayapkerler atın cinsine, yürüyüş ve yarışlardaki kategorilerine göre yetiştirirlerdi. Türkistan’da kabile veya mahalli reisler ya da hanlar, diğer at yarışlarının dışında yılın belli günlerinde bir araya gelerek atlarını yetiştiren seyisleri birkaç yürüyüş stilinde ve müzik eşliğinde “seyis-yarış” yarıştırlardı (Slyuz, 1862, 283; Vamberi, 1874, 273; Gredekov, 1888, 252; Sumoyloviç, 1890, 45). Kimin sayapkeri daha iyi at yetiştirmiş, amaç bunu ölçmek ve yarışta derece elde ederek ilgili sosyal grubu onurlandırıp saygınlığını yükseltmekti. Sayapkerler de bu yarışta üst-üste üçüncü kez kazanıp *sınçı* statüsüne yükselmeyi amaçlardı (Abramzon, 1913, 56; Türkmen, 1996, 93).

At terbiyesinin tekâmülü veya zirvesi sayılabilecek Seyis yarışları, Türkistan topluluklarının hemen hepsinde 20. yüzyılın başlarına değin yapılmıştır. Bu yarışın ne zaman başladığına dair kesin bir bilgi bulunamamakla birlikte yaklaşık 1400 yıldan beri yapıldığı tahmin edilmektedir (Dobrosmyslov, 1912, 65; Entsiklopedicheskiy slovar' po fizicheskoy kul'ture i sportu, 1961, 368). 19. ve 20. yüzyıl kaynaklarının ortak görüşlerine göre seyis yarışmalarında şu kurallar görülür: Her yarışan seyis veya sayapker, yarış heyetine yedi stilde yarışabilirim müracaatını yapar, ama rakiplerin durumuna bakarak bunlardan en az üç stilini (himlaç, eşkin, asker yürüyüş vb.) seçerek yarıştırlardı. Her stilin birincisi ayrı ayrı tespit edilir ve stillerde en çok birinci olan “baş-seyis” olarak ilan edilirdi (Gredekov, 1888, 255; Vamberi, 1874, 273). Seyis yarışlarında klasik müzik aletleri eşliğinde atların ritim yaptırılması ve atların yürüyüş stillerinin müzik ritmine uyması, yarış kazanma kriterlerinin başında gelmekteydi (Sumoyloviç, 1890, 45; Podvarkov, 1879, 135). Bu at-terbiyesi yarışının Rusça “Fiziksel Kültür ve Spor Ansiklopedisi” nde 1959 yılında Türkistan’ın Hive kentinde büyük katılımı yapıldığını bildirirse de (1961, 369), bizim verilerimizde bu yarışın en son Kırgızistan’ın Susamuru yaylasında 1908 yılında yapıldığını göstermektedir (Dmitriyev, 1912, 542; Dobrosmyslov, 1912, 65; İomudskaya-Burunova, 1931, 61). Bu tarihten sonra en azından Kırgızlar’da yapılmadığını görebilmiş durumdayız.

Yakın tarihe kadar Türkiye’de atlı cirit müsabakaları başlamadan önce ciride çıkacak atların sahada davul zurna eşliğinde müziğin ritmine uyularak at yerinde saydırılır, adım değişikliği yaptırılır, yana- ileri- geri sürülerek hatta atı şaha kaldırıp yürütülür, zıplatarak ata bugünkü deyim ile dans ettirildiği ve bu tür gösteriye de “At-oynatma” denildiği anlatılır. Kafkas göçmeni Türk vatandaşları da Çerkez mızıkası ile at oynattıkları bildirilmektedir (Güleç, 1999, 13). Özellikle cirit müsabakaları esnasında yapılan müzikli gösterilerde ritme iyi uyan atın binicisine ödül verilmesi, seyis-yarışının art zamanlı bir versiyonu olduğu söylenebilir. Ancak Türkiye’de seyis-yarış diye geleneksel bağlamda bir yarışın yapıldığı konusunda bir kayda rastlanılmamıştır.

Seyis yarışının Olimpik binicilik yarışları içerisinde at-terbiyesi anlamına gelen Dressaj (Dressage) adıyla Uluslararası Binicilik Federasyonu (FEI) tarafından kıta, dünya ve Olimpiyat şampiyonaları yapılan popüler bir disiplin bulunmaktadır. Bu disiplin halk içinde “At-Balesi” olarak da adlandırılır. Bu disiplin eskilere dayanmasına rağmen, Batı dünyasında önemli bir atlı spor olarak ilk kez Rönesans döneminde görülür. Rönesans dönemi Avrupalı binici ustaları ardışık bir eğitim sistemi geliştirdiler. Bu sistem günümüze kadar çok az değişikliğe uğramıştır. Klasik dressage günümüzdeki modern dressage eğitiminin temeli sayılır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, unutulmaya yüz tutmuş sosyal kurumlardan kadim bir at-yetiştirme mesleği olan Sayapker ve bu mesleğin tekâmülü niteliğindeki Sıncı ile yine Sayapker mesleğindeki başarıyı ölçme testi sayılan At-terbiyesi (Seyis) Yarışı incelendi ve şu tür sonuçlara varıldı:

Türkiye Türkçesinde Seyis terimine karşılık gelen Sayapker mesleğinin adları at-bakar, atçı, atısı, gibi farklı olsa da Kırgızlar ile tüm Türkistan coğrafyasında çok saygın bir sosyal kurum olduğu; bu kadim kurumun eski ihtişamı ve saygınlığından uzaklaşarak Kırgızistan'ın sadece kırsal bölgelerinde suni teneffüsle yaşatılmaya çalışılıp unutulmaya yüz tuttuğu; eğitiminin usta-çırak şeklinde alındığı anlaşılabilmektedir.

Türkiye Türkçesinde tam karşılığı bulunamayan Sıncı mesleği, yarış atları olacak kulun veya tayları tanıyan, corgo ve külük olacak at cinslerini tay iken seçebilen, savaşçı olacak erleri çocuk veya genç iken bilebilen Kırgızlar'da çok saygın bir sosyal kurum olduğu; bu kadim sosyal kurum, 1930'lu yıllardan bu tarafa mesleğini icra edemeyip unutulduğu; yine eğitiminin usta-çırak şeklinde alındığı ve ampirik tarzda olduğu; sayapkerlik mesleğinde (yani, yarış atı yetiştiriciliğinde) üst üste başarı sağlandıktan sonra Sıncı olunduğu ve dolayısıyla sayapker üstü bir sosyal statüye sahip olduğu görülebilmektedir.

Kaynaklarda Sayapker-Yarış ve Seyis-Yarış diye geçmekte olan bu atlı spor, tam bir at-terbiyesi yarışıdır. Sayapkerlerin bicisi olduğu ve atın birkaç yürüyüş stilini klasik müzik aletleri eşliğinde ve müzik ritmine oyma kriteriyle yapılan Seyis-Yarışı, 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk onun da Türkistan'ın popüler bir atlı sporu olduğu; kaynaklarda en son 1912 yılında yapıldığı ve daha sonra yapıldığına dair bir kayda rastlanılmadığı; yarışın sayapker likte bir başarı testi niteliğinde olup, bu yarışta başarısını kanıtlayan sayapkerin sıncı statüsüne yükseldiği ve bazı başarılı sayapkerlerin aldığı ödüllerle kendi yılki çiftliğini kurduğu; Türkiye'de cılız bir versiyonunun olduğu ve Olimpik bir disiplin olan Dressage veya halk deyişimiyle At-Balesi yarışına örtüştüğü sonucuna varılmıştır.

Dışarıdan birisi için, Kırgız geleneksel kurumu veya sporunu anlamak şüphesiz tüm Türk halklarının da sosyal hayatının diğer yönlerine çok fazla açıklama getirir. Spor ya da oyuncunun davranışları, mahallelerden kentsel topluma sosyal grubun kültürüne bağlıdır. Oyun bir kültürün amblesidir. Bu sebeple oyuna dayalı uygulamaların derin bilgisi, bir toplumu tanımak için önemli bir ögedir. Bu bağlamda bu konunun detaylı araştırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Abramzon, S. M. (1913). *Ob obychayе levirata i sororata u kirgizov i kazakhov // Osnovnyye problemy afrikanistiki*. Moskova: "Nauka". 58-65 ss.
- Akmoldoyeva, B.B. (1989). *Konevodstvo v Sisteme Traditsyonnogo Hozyaystva Kirgizov (Konets XIX-naçalo XX vv.)*, Frunze.
- Aniçkov, I. V. (1897). *Poyezdka na kirgizskiyе pominki v 1892 godu // IOAIE pri Imp. Kazanskom universitete*. T. XIV, vyp. 2. Kazan': Tipolit. KIU. 203-218 ss.
- Aniçkov, I. V. (1898). *K voprosu o kalyme // Ocherki narodnoy zhizni Severnogo Turkestana*. Tashkent: Tipolit. "F. i G. Br. Kamenskiye", 1-25 ss.
- Ata Atacanov'un Şiirleri (1997). Giriş- Metin- Aktarma: Mehmet Kara, Ankara: TDK Yayınları: 671/1.
- Belek, Kayrat (2015). Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık: Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği. *Gazi Türkiyat (Gazi Üniversitesi-Türkojji Araştırmaları Dergisi)*, Sayı: 16: 111-128.
- Bronevskiy, G. M. (1830). *Zapiski o kirgiz-kaysakakh Sredney Ordy // 03. SPb.: Tip. Departamenta Vneshney Torgovli, 1830. CH.43. № 123, s.70-97, № 124, s. 194-285.*
- Bukeykhanov A. (1900). O kirgizskikh pominkakh. *Kirgizskaya stepnaya gazeta*, Omsk, № 7.
- Cusupov K. (1991). *Kirgizdar*. Bişkek: Kirgızdın Masması.
- Divayev, A. (1897). *Drevnekirgizskiyе pokhoronnyye obychai*. IOAIE pri Imp. Kazanskom universitete, Kazan': Tipolit. KIU, T. XIV, vyp.2. 181-187.
- Dmitriyev, S. Ye. (1912). *Bayga u karakirgizov po sluchayu smerti manapa Shapdana Dzhanatayeva v Pishpekskom uyezde*. IRGO, T. KHSHP, vyp. U1-KH. S. 529-544.
- Dobrosmyslov, A.I. (1912). *Tashkent v proshlom i nastoyashchem: istoricheskiy ocherk*. Tashkent: El.-par. Tipolitogr. O.A. Portseva.
- Dugarova, R.D. (2004) *Traditsionnyy sportivnyy prazdnik "Eryn gurban naadan" (tri igrishcha muzhey) i yego mesto v kulture Buryat*. Doktorskaya dissertatsiya po istorii nauk, nauk, Moskova
- Entsiklopedicheskiy slovar' po fizicheskoy kul'ture i sportu* (1961). Tom 1. Gl. Edt. - G.I. Kukushkin. Moskova: 'Fizkul'tura i sport', s. 368.
- Grodekov, Nikolai İvanoviç (1880). *Colonel Grodekoff's Ride from Samarcand To Herat: Through Balkh And the Uzbek States of Afghan Turkestan*, Whitefish - Montana: Kessinger Publishing.
- Grodekov, Nikolai İvanoviç (1883). *Voyna v Turkmenii. Pkhod Skobeleva v 1880-1881 gg*. T. 4, SPb.

- Grodekov, N. İ. (1889). *Kirgizy i karakirgizy Syr-Dar' inskoy oblasti*. T. 1, Tashkent: Yuridicheskiy byt.
- Güleç, Ertuğrul (1999). *Rahvan Binicilik*, Ankara: Bilgi Müşavirlik ve Mühendislik Neşriyatı.
- İbragimov I.I. (1876). *Ocherki byta kirgizov [Kırgızların hayatı üzerine yazılar]*. CH. 1. Pominki // Drevnyaya i Novaya Rossiya, SPb.: V. Gratsianskiy, T. 3, № 9, 51-63.
- İomudskaya-Burunova D. G. (1931). *Zhenshchina v Staroy Turkmenii [Eski Türkmenistan'da kadın]*. Moskova: Sredneaziatskoye otd-ye OGIZ, 1931.
- Stawarz, K. (1987). I. Eriin Gurvan Naadan: Three games of the men in Mongolia. *Ethnologia Polona*, t. 13: 41-51.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (KTLS)*. C. I - II. (1991), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Kaşgarlı, Mahmud (1985). *Divan-i Lûgat-it-Türk Tercümesi*. 4. Baskı, Çev. Besim Atalay, Ankara: TDK Yay.: 521.
- Lazarevskiy, F. (1862). Svadebnyye obychai u kirgiz Orenburgskogo vedomstva. *Moskovskiy vedomosti*, № 158.
- Levşin, A. I. (1832). *Opisaniye kirgiz-kazach'ikh ili kir-giz-kaysatskikh ord i stepey*. SPb: Tip. Karla Krayya, CH. I, 264 ye., ch. II, 333 ye., ç. III, 304 s.
- Mendot, E. E., A.V. Gaskov, A.A. Sakhiulin, (2014). Development of physical culture and sport in Tuva. *Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 13: 128-132.
- Orkun, HN. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları: 529.
- Podvarkov, A. (1879). *Narody Rossii: Kirgizy*. II. Kniga, S.-Petersburg, 1879.
- Sagındıkov, E. (1991). *Kazaktın Ulttık Oyundarı*. Almatı: in Kaz.
- Samoyloviç, Aleksandr Nikolaeviç (1930). *Turkmenskiye Razvleçeniya*. Kazan.
- Özyaşar, Şakar, Sezer (2010). Dil, Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, II/1, Ocak 2010, Kültür Tarihimizde Yarış, 164-185 ss.
- Slyuz N. (1862). *Trizna u kirgiz (v Zapadnoy Sibiri)*. Severnaya pchela, SPb, № 283.
- Türkmen, Mehmet, (1996) *Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı, Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı.
- Türkmen Mehmet, İmamoğlu O., Saralav M.K. (2011). Bayırkı Türk Surnaamalarındaki Sport Motivleri. *Vestnik fiziçeskoy kulturi i sporta*, 4(5), 16-19.
- Türkmen M, İmamoğlu O, Türkmen L. (2005). Dünden Bugüne Türkler de Kız ve Kelin Kovuu Oyunu. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 49-57.
- Türkmen, M. İmamoğlu, O. Ziyagil M.A. (2006). Popularity of the Wrestling sport in Turkey and it's comparison with the selected sports. *Researches About The Turks All Around The World*, 163, 77-94.
- Vámbery, Hermann Ármínus (1874). *Puteshestoiye po Sredney Azii*. 2-ye izd./İkinci Baskı, Moskova: Gosudarstvennaya publichnaya istoricheskaya biblioteka.
- Yevreinov, A. (1851). *Vnutrennyaya ili Bukeyevskaya kirgiz-kazach'ya orda/Sovremennik*. SPb.: Tip. Eduarda Pratsa, T. XXIX, kn. X. S.49-96.
- Yudahin, K.K. (1994). *Kırgız Sözlüğü*. Cilt: II, Türkçeye Çev. A. Taymas, Ankara: TDK Yayınları: 121.
- Yükneki, Edib Ahmed bin Mahmud (2009). *Günümüze Diliyle Atebetü'l-Hakâyk, Gerçeklerin Eşiği*. Haz. Yaşar Çağbayır, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Zagryazhskiy, G. (1873). *Kirgizskiy ocherki // Turkestanskiye vedomosti*. Tashkent, 1873, №1.